

Από τις «ανθεκτικές» πόλεις στον «πράσινο» εξευγενισμό

Εξετάζοντας την περιβαλλοντική διάσταση του δικαιώματος στην πόλη

Γράφει η ΕΛΕΝΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ*

Τις τελευταίες δεκαετίες, ο δυναμικός και εξελισσόμενος χαρακτήρας της αστικοποίησης επανομηματοδοτείται υπό το βάρος της κλιματικής κρίσης. Ιδιαίτερα στη νέα συνθήκη που διαμόρφωσε η πανδημία Covid-19, οι σύγχρονες πόλεις καλούνται να ακολουθήσουν το δόγμα της «αστικής ανθεκτικότητας» (urban resilience), ούσες κατάλληλα προετοιμασμένες για την αντιμετώπιση ενδεχόμενων καταστροφών ή απειλών ως αποτέλεσμα του καπιταλιστικού μοντέλου ανάπτυξης. Σημαντικό ρόλο σε αυτήν την κατεύθυνση καλούνται να παίξουν οι επεμβάσεις «πρασινίσματος» των πόλεων μέσα από την εγκατάσταση τεχνικών διαχειριστικών συστημάτων που μεταφράζονται σε αριθμούς και δείκτες. Το άρθρο εξετάζει πως τέτοιου είδους πολιτικές και επεμβάσεις λειτουργούν ως επενδυτικές ευκαιρίες για το κεφάλαιο, ενώ ταυτόχρονα οξύνουν τον κοινωνικό διαχωρισμό και τις ανισότητες στον αστικό χώρο, καθώς συνδέονται με την ανάπτυξη φαινομένων εξευγενισμού (gentrification).

«Οι πόλεις είναι εδώ για να μείνουν και το μέλλον της ανθρωπότητας είναι αναμφίβολα αστικό» (UN HABITAT, 2022).

Με αυτήν τη φράση, η τελευταία έκθεση των Ηνωμένων Εθνών για τους ανθρωπίνους οικισμούς (UN-Habitat) με τίτλο «*Οραματίζοντας το μέλλον των πόλεων*», επιχειρεί να ξεκαθαρίσει ότι οι όποιες εμπειρίες σημάδεψαν την πρώτη φάση της πανδημίας COVID-19, θέτοντας ερωτήματα για την αναζήτηση εναλλακτικών εκτός των μεγάλων πόλεων, αποτέλεσαν προσωρινές αποκρίσεις που σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να αλλάξουν ριζικά την πορεία της παγκόσμιας αστικοποίησης. Αντιθέτως, «*βρισκόμαστε μάρτυρες ενός κόσμου που θα συνεχίσει να αστικοποιείται τις επόμενες τρεις δεκαετίες, με αύξηση του πληθυσμού των πόλεων που υπολογίζεται ότι θα φτάσει από το 56% –με έτος αναφοράς το 2021– στο 68% το έτος 2050. Αυτή η αύξηση μεταφράζεται σε 2,2 δισεκατομμύρια κατοίκους, ενώ διακρίνεται από την επέκταση των αστικών περιοχών στην Αφρική και την Ασία*» (UN HABITAT, 2022: xv).

Την ίδια στιγμή, η ίδια έκθεση τονίζει πως η εμφάνιση της αστικοποίησης ως παγκόσμια μεγα-τάση είναι συνηθισμένη με μια σειρά από «υπαρξιακές» προκλήσεις, συμπεριλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής, των αυξανόμενων κοινωνικών ανισοτήτων και της οικονομικής ύφεσης, καθώς και της αύξησης των ζωνοσογόνων ιών με τελευταία την

* Υποψήφια διδάκτορας, Πανεπιστήμιο Humboldt του Βερολίνου

πανδημία του κορωνοϊού, η οποία έφερε στο προσκήνιο την αδυναμία των πόλεων να απορροφήσουν τους οικονομικούς και κοινωνικούς κραδασμούς. Αυτές οι «προκλήσεις» ήδη αφήνουν με διαφορετικούς τρόπους τα αποτυπώματά τους στις πόλεις διεθνώς σκιαγραφώντας μία σειρά από ανοικτά σενάρια για την εξέλιξή τους, αλλά και για το πόσο δυστοπικό ή όχι αναμένεται το μέλλον.

Από τις αρχές του 21ου αιώνα, ο πληθυσμός των πόλεων αυξάνεται σταθερά, σχεδόν 2% κάθε πενταετία, ενώ η συνεχής αστικοποίηση και η πολυπλοκότητα της δομής των σύγχρονων πόλεων συνιστούν αναπόσπαστο στοιχείο της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Για τον Χάρβεϊ προκύπτει μια εσωτερική σχέση μεταξύ της ανάπτυξης του καπιταλισμού και της αστικοποίησης, καθώς ο καπιταλισμός από τη μια παράγει ασταμάτητα το πλεονάζον προϊόν που απαιτεί η αστικοποίηση, από την άλλη χρειάζεται την αστικοποίηση για να απορροφή τα πλεονάζοντα προϊόντα που συνεχώς παράγει (Χάρβεϊ, 2013). Ωστόσο, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, ο δυναμικός και εξελισσόμενος χαρακτήρας αυτών των διαδικασιών έχει υποστεί έναν ακόμα μετασχηματισμό κλίμακας, καθώς έγινε παγκόσμιος. Την ίδια στιγμή, επανανοηματοδοτείται υπό την επίδραση δύο συνισταμένων: της έντασης των κοινωνικών ανισοτήτων και της περιβαλλοντικής κρίσης.

Στο βαθμό που οι πόλεις, από το ξεκίνημα τους, προέκυψαν μέσα από τη γεωγραφική και κοινωνική συγκέντρωση πλεονάζοντος προϊόντος, η αστικοποίηση ανέκαθεν υπήρξε, από μια άποψη, ταξικό φαινόμενο (Χάρβεϊ, 2013). Διαχρονικά η επέκταση του αστικού ιστού γίνεται όχι μόνο με χωροταξικά διαφοροποιημένο, αλλά και με κοινωνικά άνισο τρόπο, δημιουργώντας φυσικούς και κοινωνικούς διαχωρισμούς μεταξύ των κατοίκων της πόλης, ενώ υπό το βάρος της οικονομικής κρίσης και των κοινωνικών επιπτώσεων που αυτή έχει επιφέρει (επισφάλεια, ανεργία, φτώχεια), τα τελευταία χρόνια βλέπουμε ότι διεθνώς τα φαινόμενα της περιθωριοποίησης εντείνονται. Υπολογίζεται ότι πάνω από

1 δισεκατομμύριο άνθρωποι παγκοσμίως υφίστανται τις χειρότερες μορφές στέγησης, καθώς κατοικούν σε παραγκούπολεις και πρόχειρους καταυλισμούς (UN HABITAT, 2022), ενώ ο αστικός διαχωρισμός και οι επίμονοι θύλακες εξαθλίωσης και φτώχειας ολόένα επεκτείνονται στις πόλεις των λεγόμενων αναπτυσσόμενων χωρών. Μάλιστα, με βάση πρόσφατα στοιχεία, οι ΗΠΑ εμφανίζουν τα υψηλότερα επίπεδα ανισότητας τα τελευταία 50 χρόνια, με τους από τις δύο πιο άνισες πόλεις τους (αναμεσά τους το Μαϊάμι, η Νέα Ορλεάνη, η Νέα Υόρκη και το Σαν Φρανσίσκο) να εμφανίζουν συνεχή αύξηση στον λεγόμενο δείκτη άνισης κατανομής εισοδήματος (δείκτης Gini) (Swindells, 2022· UN HABITAT, 2022). Το 2021 η εισοδηματική ανισότητα παρουσίασε το μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης των τελευταίων χρόνων, της τάξεως του 1,2% σε σχέση με το 2020· αύξηση που αποδίδεται κυρίως στη μείωση του εισοδήματος για όσους βρισκονται στο κάτω μέρος της εισοδηματικής κλίμακας. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο ίδιος δείκτης από το 1993 μέχρι το 2011 δεν παρουσίαζε αυξητική τάση (Swindells, 2022).

Η πραγματικότητα για όσους ζουν σε συνθήκες αστικής φτώχειας στοιχειοθετείται από τη διαμονή σε οικήματα κακής ποιότητας και τη διαμόρφωση πυκνοκατοικημένων γειτονιών σε περιοχές με υψηλή οικιστική πυκνότητα και περιβαλλοντική υποβάθμιση, οι οποίες χαρακτηρίζονται από οικονομική περιθωριοποίηση, κοινωνικά προβλήματα και ανεπαρκείς επενδύσεις σε βασικές υποδομές, παροχές και υπηρεσίες. Παράλληλα, η οικονομία της υφανταγής από τα εργατικά και λαϊκά στρώματα και τους εύλωτους πληθυσμούς εμφανίζεται με πολλαπλές μορφές και κυρίως με τη συνεχή αύξηση των τιμών σε βασικά αγαθά για την κάλυψη πρώτιστων αναγκών, όπως είναι τα τρόφιμα, η ενέργεια και το νερό. Στη Φιλαδέλφεια, τη Βαλτιμόρη και το Ντιτρόιτ, αυξάνονται τα χιλιάδες νοικοκυριά υψηλού κινδύνου που συγκεντρώνονται στους λεγόμενους θύλακες «φτώχειας νερού», καθώς οι υπέρογκοι λογαριασμοί των παρόχων ύδρευσης εκ-

θέτουν τα φτωχοποιημένα στρώματα σε συχνές διακοπές λειτουργίας, που με τη σειρά τους οδηγούν στην αδυναμία κάλυψης και άλλων στοιχειωδών καθημερινών αναγκών (Mack and Wrase, 2017).

Παράλληλα, οι σύγχρονες πόλεις καλούνται να αντιμετωπίσουν τη συνεχή περιβαλλοντική υποβάθμιση, διαμορφώνοντας ένα χαμηλής ποιότητας βιολογικό περιβάλλον για την πλειοψηφία όσων διαμένουν σε αυτές, το οποίο χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο προβλημάτων, όπως η κακή ποιότητα του αέρα, η κυκλοφοριακή συμφόρηση, η εγκατάλειψη του δομημένου περιβάλλοντος, τα υψηλά επίπεδα θορύβου, η μεγάλη παραγωγή αποβλήτων και λυμάτων, η έλλειψη χώρων πρασίνου, αναψυχής και αθλητισμού, η άναρχη δόμηση κ.ά. Δεν είναι τυχαίο ότι η αστική διάσταση της περιβαλλοντικής κρίσης υπάρχει σε όλες τις διακρίξεις και συμφωνίες για το περιβάλλον από τη Διάσκεψη του Ρίο το 1992 και έπειτα. Ακριβώς όπως και η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, η *αστική βιωσιμότητα* αναδείχθηκε και υιοθετήθηκε τα τελευταία χρόνια ως μία πολιτική διαχείρισης των πόλεων στο πλαίσιο του υπάρχοντος καπιταλιστικού μοντέλου ανάπτυξης και όχι ως μία φιλική προς το περιβάλλον εναλλακτική για το σύγχρονο σχεδιασμό των πόλεων, ενώ υπό το βάρος της κλιματικής κρίσης, μετεξελήχθηκε στην πιο πρόσφατη έννοια της *αστικής ανθεκτικότητας* (urban resilience). Ιδιαίτερα στη μετα-Covid περίοδο, σε μια εποχή παγκόσμιων απειλών και αναταραχών, δίνεται πλέον έμφαση στην ικανότητα των πόλεων να ανταποκριθούν ή και να προσαρμοστούν σε μία ενδεχόμενη ανθρωπογενή ή φυσική καταστροφή ή κρίση, μέσα από μία θεώρηση που αντιλαμβάνεται τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τις επιπτώσεις του καπιταλιστικού μοντέλου ανάπτυξης ως αδιαμεσολάβητα φυσικά φαινόμενα (Ανδρίτσος και Βελεγράκης, 2020).

Την ίδια στιγμή, η έννοια της «ανθεκτικότητας» συνδέεται με την ανταγωνιστικότητα, καθώς όσο πιο προετοιμασμένη είναι μία πόλη απέναντι στα απρόβλεπτα μελλοντικά σενάρια, τόσο πιο σταθερό

το περιβάλλον που δημιουργείται για την προσέλκυση επενδύσεων. Δεν είναι τυχαίο ότι γύρω από την ιδέα της ενίσχυσης των επενδύσεων που αφορούν στο περιβάλλον και στην κλιματική αλλαγή έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια και η αγορά των λεγόμενων πράσινων ομολόγων. Πιο συγκεκριμένα, τα πράσινα ομόλογα (green bonds) αποτελούν χρεόγραφα που προορίζονται για την άντληση κεφαλαίων για έργα που σχετίζονται με την ανάσχεση της κλιματικής αλλαγής και τη βελτίωση της βιωσιμότητας του περιβάλλοντος. Τα εν λόγω ομόλογα θεωρείται ότι ενσωματώνουν χαμηλότερο ρίσκο σε σχέση με τα συμβατικά ακριβώς επειδή αξιολογούν τους πρόσθετους κλιματικούς κινδύνους, ενώ παράλληλα, παρέχουν στους επενδυτές την ευκαιρία να χαρακτηριστούν ως «οραματιστές», «καινοτόμοι» και «υπερασπιστές» της βιώσιμης ανάπτυξης. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η σουηδική πόλη του Γκέτεμποργκ ήταν η πρώτη πόλη που εξέδωσε πράσινα ομόλογα το 2013 για τη χρηματοδότηση διάφορων έργων υποδομής (όπως ποδηλατόδρομοι, ενεργειακά αποδοτικοί σηματοδότες, τηλεθέρμανση, πεζοδρομήσεις και δένδροφυτεύσεις), ενώ ακολούθησαν και άλλες πόλεις/δήμοι όπως η πόλη του Κέιπ Τάουν το 2017, αλλά και η αυτόνομη Κοινότητα της Μαδρίτης. Από το φαγοπότη των πράσινων ομολόγων δεν θα μπορούσε να λείπει και η Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με σχετική ανακοίνωσή της στις αρχές του 2023 δημοσίευσε ότι προτίθεται να χρηματοδοτήσει το 30% του προγράμματος ανάκαμψης NextGenerationEU με την έκδοση πράσινων ομολόγων (European Commission, 2023). Εκτιμάται ότι ο συνολικός όγκος των πράσινων ομολόγων που έχουν εκδοθεί μέχρι στιγμής ανέρχεται σε 42,5 δισ., ενώ τα έσοδα θα χρησιμοποιηθούν για τη χρηματοδότηση πράσινων έργων που προβλέπονται στα εθνικά Σχέδια Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΣΑΑ) των κρατών μελών. Το δε άθροισμα των επιλέξιμων δαπανών για τα πράσινα ομόλογα ανέρχεται επί του παρόντος σε 187 δισ. ευρώ, ποσό που αναμένεται να αυξηθεί καθώς εξακολουθούν να υπο-

βάλλονται νέες αιτήσεις χρηματοδότησης (European Commission, 2023)¹. Παράλληλα, δεν αποτελεί έκπληξη ότι ο κατάλογος με τα χρηματοδοτούμενα προγράμματα και κονδύλια της ΕΕ στο πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο 2021-2027 ιεραρχεί τόσο τον άξονα Ανάκαμψη και Ανθεκτικότητα (Τομέας 2: Συνοχή και Αξίες) όσο και τον άξονα Περιβάλλον και Δράση για Κλίμα (Τομέας 3: Φυσικοί πόροι και Περιβάλλον), καθώς οι χώρες μέλη έχουν δεσμευτεί να δαπανήσουν το 30% του συνολικού προϋπολογισμού για την τρέχουσα προγραμματική περίοδο σε έργα που σχετίζονται με το κλίμα.

Σε αυτό το τοπίο, ολόένα και περισσότερες πόλεις διεθνώς υιοθετούν πράσινες παρεμβάσεις και σχέδια για «προσαρμογή», «μετρίασμό» και «ανθεκτικότητα» απέναντι στην περιβαλλοντική κρίση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το Σχέδιο Κλιματικής Ετοιμότητας (Growing Stronger) της Φιλαδέλφειας², το Σχέδιο για ένα Ανθεκτικό Λιμάνι της Βοστώνης (Resilient Boston Harbor)³, τα Σχέδια Πράσινων και Μπλε Υποδομών για μία σειρά από ευρωπαϊκές πόλεις (Green and Blue Infrastructure Plan) όπως το Μπέλφαστ⁴ και το Σχέδιο Πράσινων Υποδομών και Βιοποικιλότητας της Βαρκελώνης στην Ισπανία (Green Infrastructure and Biodiversity Plan)⁵. Σημαντικό ρόλο

σε αυτήν την κατεύθυνση καλούνται να παίξουν οι νέες τεχνολογίες, αλλά και μία λογική ποσοτικοποιημένης διαχείρισης του σχεδιασμού μέσα από το «πρασίνισμα» των αστικών περιοχών που συχνά μεταφράζεται σε αριθμούς και δείκτες βιωσιμότητας, ενώ συνοδεύεται και από σωρεία τεχνικών «έξυπνης» παρακολούθησης. Αξιολογώντας θεσμούς και υποδομές, μία τέτοια προσέγγιση αγνοεί τις συνεπαγόμενες χωρικές διαφοροποιήσεις και τις κοινωνικές επιπτώσεις, ενώ την ίδια στιγμή δημιουργείται ένα ακόμα πεδίο όπου η περιβαλλοντική κρίση μετατρέπεται σε επενδυτική και επιχειρηματική ευκαιρία. Εστιάζοντας στο ρόλο των «έξυπνων» τεχνολογιών, η Κάικα (Kaika) επισημαίνει πως η εφαρμογή της ανθεκτικότητας συχνά εντείνει τα προβλήματα που ευαγγελίζεται ότι θα λύσει (Kaika, 2017): «Αν ανιχνεύσουμε τον πλήρη κοινωνικο-περιβαλλοντικό κύκλο των έξυπνων τεχνολογιών, θα έχουμε μια καλύτερη εικόνα του πόσο “βιώσιμες” είναι πραγματικά αυτές οι τεχνολογίες. Το Κολτάν (coltan, κολουμβίτης-τανταλίτης), για παράδειγμα, το ορυκτό που αποτελεί βασικό συστατικό όλων των πλακών των κυκλωμάτων κινητής επικοινωνίας, πωλείται σε τιμές που κυμαίνονται μεταξύ 600 και 3.000 δολάρια ΗΠΑ ανά κιλό. Ωστόσο, πάνω από το 18% της παγκόσμιας προμήθειας του Κολτάν προέρχεται από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό και εξορύσσεται με το χέρι, σύμφωνα με όσα εναπειλημένα αναφέρουν τα στοιχεία των Ηνωμένων Εθνών [...]».

Το παραπάνω αποτελεί ένα από τα πολλά παραδείγματα του πώς η βιωσιμότητα εκείνων των πόλεων που έχουν την οικονομική δυνατότητα να γίνουν «έξυπνότερες» εξαρτάται άμεσα από την καταστροφή του περιβάλλοντος και των μέσων διαβίωσης σε άλλα μέρη του κόσμου. Παράλληλα, μία σειρά προβλήματα εντοπίζονται και στα αποτελέσματα που φαίνεται να έχει η εφαρμογή των

1. Μάλιστα, στις αρχές του 2023 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τον κανονισμό για ένα εθελοντικό ευρωπαϊκό πρότυπο πράσινων ομολόγων (EUGBS - European Green Bonds Standard) για να αποτελέσει σημείο αναφοράς για τον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις και οι δημόσιες αρχές μπορούν να εκδίδουν πράσινα ομόλογα για την άντληση κεφαλαίων από τις κεφαλαιαγορές με σκοπό τη χρηματοδότηση φιλόδοξων επενδύσεων.

2. Growing Stronger: Toward a Climate-Ready Philadelphia: (<https://www.phila.gov/media/20160504162056/Growing-Stronger-Toward-a-Climite-Ready-Philadelphia.pdf>)

3. Resilient Boston Harbor (<https://www.boston.gov/environment-and-energy/resilient-boston-harbor>)

4. Belfast Green and Blue Infrastructure Plan (https://www.pacni.gov.uk/sites/pacni/files/media-files/BCC-AD-GBIP_0.pdf)

5. Barcelona green infrastructure and biodiversity plan 2020 (<https://ajuntament.barcelona.cat/>

ecologiaurbana/sites/default/files/Barcelona%20green%20infraestructura%20and%20biodiversitat%20plan%202020.pdf)

λεγόμενων «πράσινων» αναπτυξιακών ατζεντών σε μία σειρά από πόλεις. Όπως θα εξετασθεί στη συνέχεια, τέτοιου είδους πολιτικές και πρακτικές διακυβέρνησης έχουν οδηγήσει σε νέες μορφές εκτοπισμού και σε φαινόμενα εξευγενισμού (gentrification), ενεργοποιώντας μεταλλαγές που αποτελούν το *αντεστραμμένο είδωλο της απορρόφησης κεφαλαίου* (Χάρβεϊ, 2013: 60) μέσα από την πράσινη αναμόρφωση της πόλης.

Θεωρίες για το gentrification και η «πράσινη» εκδοχή του

Το φαινόμενο του gentrification (αστικού εξευγενισμού) βρίσκεται, σήμερα, στο επίκεντρο πολλών συζητήσεων της δημόσιας σφαίρας που έχουν να κάνουν με τις αστικές αναπλάσεις και τους μετασχηματισμούς των κεντρικών περιοχών των σύγχρονων πόλεων. Ως όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1964, από τη Βρετανίδα κοινωνιολόγο Ρουθ Γκλας (Ruth Glass), η οποία μελέτησε το πώς η αναβάθμιση του οικιστικού αποθέματος των κεντρικών εργατικών συνοικιών του Λονδίνου οδήγησε σε αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης των περιοχών αυτών, καθώς και στη μετεγκατάσταση νέων χρήσεων πιο συμβατών με τις ανάγκες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων που επέστρεψαν στο κέντρο της πόλης (Glass, 1964, p. xviii): «Μία προς μία, πολλές από τις εργατικές συνοικίες του Λονδίνου δέχθηκαν την εισβολή μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων – ανώτερων και κατώτερων. Άθλιοι και ταπεινοί στάβλοι και αγροκίπια, με δύο δωμάτια πάνω και δύο κάτω, μετά τη λήξη των μισθώσεών τους, καταλήφθηκαν και μετατράπηκαν σε κομψές και ακριβές κατοικίες [...]»

Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε η Γκλας (1964), από τη στιγμή που η διαδικασία του gentrification ξεκινήσει σε μία περιοχή, συνεχίζεται με γοργούς ρυθμούς μέχρι όλοι ή οι περισσότεροι των αρχικών κατοίκων να εκτοπιστούν και να αλλάξει ο συνολικός κοινωνικός χαρακτήρας αυτής. Τέτοιου είδους

μεταλλαγές του αστικού χώρου συνοδεύουν την εξέλιξη της αστικοποίησης ήδη από τον 19ο αιώνα, ενώ δεν είναι τυχαίο ότι απαντώνται ήδη από το 1872 στο έργο του Ένγκελς (Ένγκελς, 2012), όταν περιέγραφε το πώς η επέκταση των μεγαλουπόλεων οδήγησε μια τεχνητή – συχνά κολοσσιαία – αύξηση της αξίας των οικοπέδων των κεντρικών περιοχών, την ίδια στιγμή που η αξία των κτιρίων σημειώνει πτώση: «Η αξία των κτιρίων που είναι χτισμένα σ' αυτά τα οικοπέδα αντί να ανεβαίνει, αντίθετα πέφτει προς τα κάτω και αυτό γιατί τα κτίρια δεν ανταποκρίνονται πια στις αλλαγμένες συνθήκες. Τα γκρεμίζουν και τα αντικαθιστούν με άλλα. Αυτό γίνεται προπαντός με τις εργατικές κατοικίες που βρίσκονται στο κέντρο, που τα ενοικιά τους ακόμα και με τον μεγαλύτερο συνωστισμό ενοικιαστών, δεν μπορούν να ξεπεράσουν ένα ορισμένο ανώτερο όριο ή το ξεπερνούν με εξαιρετική καθυστέρηση. Τα γκρεμίζουν και στη θέση τους χτίζουν μαγαζιά, αποθήκες εμπορευμάτων, δημόσια καταστήματα» (Ένγκελς, 2012: 27–28).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και ακόμα πιο έντονα κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, οι θεωρίες γύρω από τα φαινόμενα του gentrification μετεξελίσσονται. Στη σχετική βιβλιογραφία παρατηρούμε διαφορετικές εκδοχές ερμηνείας του φαινομένου ανάλογα με την ιδεολογική τους προσέγγιση, οι οποίες κατηγοριοποιούνται από τη μια στις προσεγγίσεις που βασίζονται στην παραγωγή/προσφορά και σε αυτές που βασίζονται στην κατανάλωση/ ζήτηση.

Οι θεωρήσεις που βασίζονται στην παραγωγή/προσφορά εστιάζουν στις οικονομικές διαδικασίες που ακολουθεί το gentrification και στους τρόπους με τους οποίους η χωρική κινητικότητα του κεφαλαίου επηρεάζει την παραγωγή του χώρου, ακολουθώντας μια μαρξιστική προσέγγιση και μια ταξική θεώρηση για την αστική γεωγραφία. Για τις προσεγγίσεις αυτές, ο εξευγενισμός ξεκινά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες με την επέκταση των πόλεων προς τα προάστια και με την παράλληλη υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος στις κεντρικές

περιοχές, ως αποτέλεσμα της ελλιπούς συντήρησης του κτιριακού αποθέματος και της απαξίωσης των βασικών κοινωνικών υποδομών. Συνοπτικά, θα μπορούσε η διαδικασία να περιγραφεί ως εξής: Η εγκατάλειψη του κέντρου από τα μεσαία στρώματα, παραχωρεί τις κεντρικές περιοχές σε κατοίκους της εργατικής τάξης, σε μετανάστες και σε άλλες μειονοτικές ομάδες. Σταδιακά προσδίδεται αρνητική σημειολογία στην περιοχή, γεγονός που καθιστά επισφαλείς τις επενδύσεις, αποτρέποντας τη βελτίωση του κτιριακού αποθέματος, καθώς τράπεζες και λοιποί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί αποφεύγουν τη χορήγηση δανείων. Το πιστωτικό κεφάλαιο δεν μπορεί να επιδοτήσει μια περιοχή για την οποία δεν υπάρχουν οι αντικειμενικές συνθήκες ανάπτυξής της, οπότε και το επενδεδυμένο στο χώρο κεφάλαιο αρχίζει και υποτιμάται, είτε γιατί παραμένει ανενεργό, είτε γιατί οι αποδόσεις των επενδύσεων είναι πολύ χαμηλές ή ακόμα και αρνητικές. Πολλές φορές μάλιστα, η εγκατάλειψη και η απαξίωση του δομημένου περιβάλλοντος υποδουλίζονται με σκοπιμότητα. Δημιουργείται κατά αυτόν τον τρόπο το λεγόμενο «κενό γαιοπροσόδου» (*rent-gap*). Με τον όρο αυτόν ορίζεται από τον Νιλ Σμιθ (Neil Smith) η διαφορά μεταξύ της δυναμικής γαιοπροσόδου (*potential ground rent*) που μπορεί να αποκομισθεί κάτω από τη βέλτιστη και εντατικότερη χρήση της γης και της αρχικής/πραγματικής της γαιοπροσόδου (*actual capitalised land rent*) (Smith, 1987). Η ύπαρξη ενός μεγάλου κενού γαιοπροσόδου καθιστά προσοδοφόρα για το κεφάλαιο τη φθηνή αγορά γης και τη δέσμευση εκτάσεων για μελλοντική αξιοποίηση, καθώς δημιουργούνται δελεαστικά περιθώρια κερδοφορίας από μια τέτοια επένδυση. Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη της περιοχής επιχειρείται είτε μέσω ιδιωτικών πρωτοβουλιών είτε μέσω κρατικών επεμβάσεων είτε με συνδυασμό αυτών. Πιο συγκεκριμένα, οι ιδιωτικές επεμβάσεις αφορούν στην ανέγερση νέων κτιρίων, είτε στην αποκατάσταση και συντήρηση αξιόλογων υπάρχοντων κατοικιών, ενώ οι κρατικές

επεμβάσεις σχετίζονται με τη βελτίωση των κοινωνικών υποδομών, είτε με τη βελτίωση των μεταφορικών μέσων πρόσβασης προς την περιοχή, γεγονός που βοηθά στην αύξηση της δυναμικής γαιοπροσόδου. Παράλληλα, επέρχεται αλλαγή και σε παραγωγικό επίπεδο με αλλαγή στις χρήσεις γης. Σταδιακά, όσο το φαινόμενο προχωρά τα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την περιοχή, αφού δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις αυξημένες τιμές των ενοικίων, ενώ τη θέση τους παίρνουν τα ανώτερα οικονομικά στρώματα που κατοικούν σε καινούριες ή ανακαινισμένες κατοικίες.

Ο Μαρκούζε (Marcuse) επισημαίνει ότι το δίπολο εγκατάλειψη-gentrification εμφανίζεται ως αποτέλεσμα των συνολικότερων παραγωγικών μετασχηματισμών της μετα-φορντικής πόλης. Αν και συχνά το *gentrification* παρουσιάζεται ως η «θεραπεία» για την αναβάθμιση των εγκαταλελειμμένων και υποβαθμισμένων περιοχών στην πραγματικότητα επιδεινώνει τη διαδικασία, ενώ ο εκτοπισμός των αρχικών πληθυσμών αποτελεί βασικό στόχο και όχι δευτερογενή επίπτωση του φαινομένου. Όπως υπογραμμίζει: «Η εγκατάλειψη και ο εξευγενισμός συνδέονται άμεσα με τις αλλαγές στην οικονομία της πόλης, προκαλώντας μια δραματική αύξηση στην οικονομική πόλωση του πληθυσμού. Δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος, όπου οι φτωχοί βρίσκονται συνεχώς υπό πίεση μετακίνησης και οι πλούσιοι επιδιώκουν συνεχώς να τειχίζονται μέσα σε “εξευγενισμένες” γειτονιές» (Marcuse, 1985: 196).

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αφορούν στη ζήτηση/κατανάλωση βασίζονται στην επιθυμία συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων να κατοικήσουν στα κέντρα των πόλεων. Μελετητές όπως ο Ντέιβιτ Λέι (David Ley) (Ley, 1994, 1986) μετατοπίζουν το ερευνητικό ενδιαφέρον από τις οικονομικές δομές στην ανθρωπινή δραστηριότητα και στη δυνατότητά της να επηρεάσει και να κατευθύνει τις οικονομικές διαδικασίες και να προκαλέσει χωρικούς μετασχηματισμούς. Πιο συγκεκριμένα, μία τέτοια θεώρη-

ση επικεντρώνεται στα χαρακτηριστικά των υποκειμένων που με τη δράση τους υλοποιούν το gentrification (gentrifiers) και σχετίζεται και με το γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες νέα μεσαία στρώματα προσελκύονται από το αστικό περιβάλλον και τις παρηκμασμένες περιοχές του κέντρου, οι οποίες μπορεί να μη προσφέρουν την ποιότητα ζωής των προαστίων, αλλά εμφανίζουν άλλα πλεονεκτήματα, όπως πολυμορφία, έντονη ζωή, ανοχή στη διαφορετικότητα, εύκολη πρόσβαση στους χώρους εργασίας και στις συγκεντρωμένες στο κέντρο της πόλης δραστηριότητες. Μία τέτοια προσέγγιση μετατοπίζει την έρευνα στην ανθρώπινη δραστηριότητα και τη δυνατότητά της να επηρεάσει τις οικονομικές διαδικασίες και τον αστικό χώρο, ενώ υπογραμμίζει και τη σημασία της μεταβολής των καταναλωτικών και πολιτισμικών προτύπων που οδηγούν συγκεκριμένες ομάδες της μεσαίας τάξης, όπως είναι καλλιτέχνες ή φοιτητές να προτιμούν τις περιοχές αυτές, ακολουθώντας ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής και διασκέδασης. Οι πρώτοι “εξευγενιστές” επέλεγον την κατοίκηση στο αστικό περιβάλλον (αντί των προαστίων) όχι μόνο λόγω οικονομικών, αλλά κυρίως λόγω πολιτισμικών κινήτρων, καθώς οι καταναλωτικές αξίες αποτελούν τη χωρική έκφραση του gentrification στον αστικό χώρο. Η επιστροφή αυτή δίνει νέα αξία στην αστική του κέντρου, την οποία έρχεται εν συνεχεία να καρπωθεί το κτηματικό κεφάλαιο.

Για τη Σάρον Ζούκιν (Sharon Zukin) το gentrification εμφανίζεται ως μία πολυδιάστατη πολιτιστική πρακτική που έχει τις ρίζες της και στις δύο πλευρές των παραπάνω μεθοδολογικών σχημάτων (παραγωγή/κατανάλωση) (Zukin, 1982). Θεωρήσεις που σχετίζονται με την αρχή της εμπορευματοποίησης του πολιτισμικού κεφαλαίου, υποστηρίζουν ότι μία υποβαθμισμένη περιοχή μπορεί να αποκτήσει μία υψηλή πολιτισμική και, κατ’ επέκταση, συμβολική αξία λόγω της μετεγκατάστασης σε αυτήν ατόμων από δημιουργικά επαγγέλματα και λόγω της ανάπτυξης σχετικών πολιτισμικών χρή-

σεων και δραστηριοτήτων (π.χ. με την εμφάνιση εκθεσιακών χώρων και καλλιτεχνικών εργαστηρίων). Το πολιτισμικό κεφάλαιο εμπορευματοποιείται με αποτέλεσμα η περιοχή να αποκτά μεγάλη οικονομική αξία, αυξάνοντας σταδιακά και τις τιμές των ενοικίων (Πρέπη, 2016).

Για τον Χάρβεϊ η διαδικασία του gentrification στις μεταβιομηχανικές πόλεις επηρεάζεται από το νέο κοινωνικό και χωρικό καταμερισμό της εργασίας, αλλά και από το πλαίσιο της παγκόσμιας ευέλικτης οικονομίας, που δημιουργεί μία έντονη κινητικότητα του κεφαλαίου. Στη νέα αυτή συνθήκη, οι τόποι, οι πόλεις, οι γειτονιές ανταγωνίζονται για την προσέλκυση του κεφαλαίου στοιχειοθετώντας νέους κεντρικούς αναπτυξιακούς άξονες: *τη διαφήμιση, τον ανταγωνισμό, την αστική επιχειρηματικότητα* (Harvey, 1989). Η επιχειρηματική πόλη μεταμορφώνεται, συχνά μέσω διαδικασιών εξευγενισμού, ενώ στην προσπάθειά της να παραμένει ανταγωνιστική μετατρέπεται τα ειδικά πολιτισμικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της σε εμπόρευμα, καθώς «*οι αξιώσεις στη μοναδικότητα, την αυθεντικότητα, την ιδιαιτερότητα και την ειδικότητα θεμελιώνουν τη διαδικασία απόσπασης μονοπωλιακών προσόδων*» (Χάρβεϊ, 2013: 193)

Σταδιακά, το gentrification άρχισε να εξαπλώνεται και εκτός των μεγάλων δυτικών πόλεων σε μη μητροπολιτικές περιοχές και να υιοθετείται ως μία γενικότερη πολιτική ανάπλασης υποβαθμισμένων περιοχών. Από τη λογική του πολεοδομικού σχεδιασμού (urban planning) της νεωτερικότητας, έχουμε πλέον μεταβεί δυναμικά στη μετανεωτερική λογική του αστικού σχεδιασμού (urban design), όπου ο στρατηγικός σχεδιασμός δίνει τη θέση του σε παρεμβάσεις με βασικό στόχο επίτευξης την αισθητική «αναβάθμιση», με αστικές αναπλάσεις μικρότερης ή μεγαλύτερης κλίμακας, όπως δενδροφυτεύσεις, πεζοδρομήσεις, δημιουργία ποδηλατοδρόμων κ.λπ. ή αποκαταστάσεις κτιρίων (Λεοντίδου, 2004). Μέσα από τέτοιου είδους διεργασίες ανάδειξης επιδιώκεται η προσέλκυση νέων εμπορικών επενδύσεων στην

πόλη και ιδιαίτερα στο κέντρο της, αλλά και η «εκμετάλλευση» της ιστορικής και πολιτισμικής κληρονομιάς με στόχο την τουριστική ανάπτυξη.

Σημαντική επίδραση για την άνθηση του λεγόμενου «τουριστικού εξευγενισμού» επέφερε η άνθηση της βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων σε πλατφόρμες όπως το Airbnb. Όπως φαίνεται σε μία σειρά από έρευνες, η διάδοση της Airbnb μίσθωσης ακινήτων δημιούργησε τις προϋποθέσεις για αύξηση των τιμών ενοικίων, επιδρώντας όχι μόνο στη νέα αγορά των βραχυπρόθεσμων μισθώσεων, αλλά και στη συμβατική αγορά των μακροχρόνιων (Μπαλαμπανίδης et al., 2017). Οι τάσεις αύξησης των τιμών ενοικίων εμφανίζονται εντονότερες σε κεντρικές και τουριστικές περιοχές ή σε περιοχές με περιορισμένο διαθέσιμο οικιστικό απόθεμα επιφέροντας σταδιακά αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης, αλλά και ευρύτερες μεταλλαγές που έρχονται να δέσουν με τα φαινόμενα «τουριστικοποίησης» των γειτονιών αυτών μέσω νέων χρήσεων γης και μέσα από την ακραία εμπορευματοποίηση του οικιστικού τους αποθέματος.

Άλλες σύγχρονες όψεις του φαινομένου σχετίζονται με αστικές επεμβάσεις και αναπτυξιακά προγράμματα για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας και τη διαχείριση του κλιματικού κινδύνου. Σε αυτό το πλαίσιο, μία σειρά από ερευνητικές δίνον έμφαση σε διαδικασίες «πράσινου» ή «οικολογικού» εξευγενισμού, που σχετίζονται με την αναμόρφωση, ανάπλαση ή το σχεδιασμό νέων χώρων πρασίνου ή με τη δημιουργία νέων «μπλε υποδομών» που αναφέρονται στη διαχείριση των υδάτων στο αστικό τοπίο. Οι Ανγκελόφσκι, Κόνολι και Μπραντ (Anguelovski, Conolly και Brand) παρατηρούν ότι παρότι το «πρασίνισμα» των πόλεων ανέκαθεν λειτουργούσε ως καταλύτης για την αστική αλλαγή, ο πράσινος πολεοδομικός σχεδιασμός έχει μετατοπιστεί από το κίνημα των αστικών πάρκων στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα και από τις προσπάθειες δημιουργίας ελεύθερων χώρων και χώρων πρασίνου ως μέσο αποκατάστασης

των γειτονιών στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 σε ένα νέο δόγμα σχεδιασμού προσανατολισμένο στην «πράσινη ανάπτυξη» (Anguelovski et al., 2018). Η νέα «πράσινη» ορθοδοξία διακηρύττει δήθεν υποτιθέμενες απαντήσεις απέναντι στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και σε ζητήματα υποβάθμισης της υγείας στις αστικές περιοχές. Ωστόσο, δεδομένου ότι λαμβάνει χώρα μέσα σε αστικά περιβάλλοντα και τοποθεσίες που υποτιμώνται συνεχώς από τα μέσα του 20ού αιώνα με βασικό σκοπό την ανατίμησή τους, στην πραγματικότητα λειτουργεί ως ευκαιρία για μεγάλες αστικές επενδύσεις, που συχνά συνοδεύονται από υψηλά τέλη ανάπλασης (Quastel, 2009), αλλά και ως βασικός μηχανισμός για την εκ νέου προσέλκυση προνομιούχων κατοίκων και επισκεπτών (Anguelovski et al., 2018).

Η Σάρα Ντούλινγκ (Sarah Dooling) προσδιορίζει τον «οικολογικό εξευγενισμό» ως «την άνιση κατανομή των οφελών που σχετίζεται με μια προσπάθεια προγραμματισμού που καθοδηγείται από οικολογικές ατζέντες ή περιβαλλοντική ηθική» καθώς μετατρέπουν τους αστικούς χώρους πρασίνου από καθολικά επωφελείς χώρους σε εργαλείο αναμόρφωσης της πόλης προς όφελος των οικονομικά ανώτερων στρωμάτων (Dooling, 2009).

Χρησιμοποιώντας τη θεωρία για το κενό γαιοπροσόδου του Smith (1979) μία σειρά από μελετητές αναφέρονται σε «οικολογικό» ή «πράσινο» κενό γαιοπροσόδου. Πιο συγκεκριμένα, ο Καστέλ (Quastel, 2009) εστιάζει στο πως μία σειρά από γενικότερα περιβαλλοντικά μέτρα που σχετίζονται για παράδειγμα με την προστασία της γεωργικής γης ή άλλοι οικονομικοί παράγοντες όπως το αυξημένο κόστος καυσίμων και συνολικά οι διακυμάνσεις στην αγορά πετρελαίου, οδηγούν σε αύξηση της αξίας της γης και των ακινήτων στις κεντρικές περιοχές των πόλεων. Ο Μπράισον (Bryson, 2013) εστιάζει την έρευνά του σε περιπτώσεις ανάπλασης και ανάδειξης επιβαρημένων από πρότερη χρήση χώρων (brownfields) για να υπογραμμίσει πως η περιβαλλοντι-

κή διάσταση μπορεί να παίξει καταλυτικό ρόλο στις διαδικασίες εξευγενισμού. Πιο συγκεκριμένα, μελετά μία σειρά από περιπτώσεις όπου πρώην βιομηχανικές περιοχές, αξιοποιήθηκαν ως επενδυτικές ευκαιρίες. Αρχικά, η ανάπτυξη οχλουσών και βεβαρμένων δραστηριοτήτων σε συγκεκριμένες αστικές περιοχές οδηγεί σε περιβαλλοντική υποβάθμιση αυτών από ρυπαντές όπως το πετρέλαιο, τα φυτοφάρμακα, ο αμίαντος και μια ποικιλία βαρέων μετάλλων, προκαλώντας την απομάκρυνση των επενδύσεων και τη μείωση των αξιών των ακινήτων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, η ύπαρξη τέτοιων χρήσεων μπορεί να μειώσει σημαντικά τις αντικειμενικές αξίες της περιοχής σε ποσοστό που κυμαίνεται από 7 % μέχρι και 45%, με τις τιμές των ακινήτων που προορίζονται για κατοικία σε περιοχές χαρακτηρισμένες από υψηλές συγκεντρώσεις ρυπογόνων ουσιών στο έδαφος και τα υπόγεια ύδατα να μειώνονται περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο τύπο χρήσης. Δημιουργείται κατ' αυτόν τον τρόπο ένα κενό γαιοπροσόδου, το οποίο θα προσπαθήσουν να επωμιστούν οι επενδυτές. Κατά τη διάρκεια της αποκατάστασης των εκτάσεων ανάλογα με το βαθμό και το είδος της ρύπανσης επιλέγεται και ο τελικός σχεδιασμός αναδιαμόρφωσης της περιοχής με βάση τα οικιστικά πρότυπα και τη δυνατότητα δημιουργίας νέων κλειστών ή ανοικτών χώρων. Μετά την ολοκλήρωση των επεμβάσεων, παρουσιάζεται σχεδόν αμέσως προσέλκυση νέων επενδυτικών κεφαλαίων και αύξηση της αξίας των ακινήτων, η οποία μεταφέρεται και στα ενοίκια οδηγώντας στο διωγμό των κατοίκων χαμηλού εισοδήματος που μέχρι πρότινος διέμεναν στις περιοχές αυτές. Οι έμμεσες αυξήσεις της αξίας των ακινήτων λόγω των νέων χώρων πρασίνου και της περιβαλλοντικής αναβάθμισης είναι εντυπωσιακές και συμπαρασύρουν συνήθως και τις γειτονικές περιοχές. Στην ίδια κατεύθυνση, άλλοι μελετητές (Anguelovski et al., 2019) δίνουν έμφαση στο πώς οι διάφορες πολιτικές διαμόρφωσης πράσινων και μπλε χώρων (blue and green spaces) από τους

φορείς του τοπικού κράτους κρύβουν πίσω από τις διακηρύξεις για τα τοπικά κοινωνικά οφέλη, επενδυτικές ευκαιρίες αξιοποίησης ενός «πράσινου» κενού γαιοπροσόδου λειτουργώντας ως μέσο συσσώρευσης κεφαλαίου.

Συμπερασματικά, οι μικρότεροι και μεγαλύτεροι ελεύθεροι χώροι, οι χώροι πρασίνου, η παρουσία των ρεμάτων, και οι όποιες περιβαλλοντικά προσανατολισμένες παρεμβάσεις στο αστικό περιβάλλον παίζουν πλέον σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση επενδύσεων και στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας των πόλεων, μέσα από τον επαναπροσδιορισμό τους ως «πράσινες», «έξυπνες» και «ανθεκτικές». Από την άλλη, τα φαινόμενα αποκλεισμού, περιθωριοποίησης και εκτοπισμού των επί χρόνια διαμενόντων κατοίκων φανερώνουν ότι στο βαθμό που οι προωθούμενες πολιτικές κυριαρχούνται από την επιδίωξη νέων μορφών συσσώρευσης διά της «πράσινης» υπαρπαγής (Safransky, 2014) θα ενισχύουν την κυρίαρχη αφήγηση ότι *to gentrification αποτελεί τη φυσική εξέλιξη των πόλεων*. Παράλληλα, οι φωνές αντίστασης και τα κινήματα πόλης από διάφορες γωνιές του κόσμου δείχνουν ότι ο αναγκαίος επαναπροσδιορισμός του ρόλου της φύσης στα μητροπολιτικά συγκροτήματα, δεν μπορεί υπάρξει με δίκαιους όρους όσο δεν αποτελεί κομμάτι ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών διεκδικήσεων.

Διεκδικώντας ένα διαφορετικό αστικό μέλλον

Όπως δείχνουν τα διάφορα στοιχεία και μοντέλα προβλέψεων, χωρίς τη ριζική αλλαγή των ευρύτερων πολιτικοκοινωνικών συσχετισμών, το μέλλον προμηνύεται εξαιρετικά δυσόιωνο. Υπολογίζεται ότι μία αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη κατά 2°C το 2050 θα εκθέσει 2,7 δισεκατομμύρια ανθρώπους, δηλαδή περίπου το 29 % του παγκόσμιου πληθυσμού, σε μέτριους ή υψηλούς κινδύνους που σχετίζονται με το κλίμα (UN HABITAT, 2022). Οστόσο, την ίδια στιγμή καθίστα-

ται σαφές ότι το μέλλον δεν θα είναι το ίδιο δυσόωνο για όλους. Οι εν λόγω κίνδυνοι και οι όποιες επιπτώσεις (πλημμύρες, πυρκαγιές κ.λπ.) θα πλήξουν με μεγαλύτερη ένταση τους ταξικά ασθενέστερους, οι οποίοι είναι αυτοί που ευθύνονται λιγότερο, ενώ ταυτόχρονα είναι και εκείνοι που καλούνται να πληρώσουν το κόστος της αντιμετώπισης ή του μετριασμού των συνεπειών της κλιματικής κρίσης (Βουρεκάς, 2020). Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος στέρσης, ο οποίος παγιδεύει τα φτωχότερα και πιο ευάλωτα στρώματα μέσα από νέες μεθόδους υπαρπαγής, στην υψηλή ζημιά ή αλλιώς στα πιο καταστροφικά σενάρια του αστικού μέλλοντος, ενώ το κεφάλαιο έχει ήδη κάνει την περιβαλλοντική κρίση, ευκαιρία.

Σε αυτό το πλαίσιο και οι «πράσινες παρεμβάσεις» αναμόρφωσης των σύγχρονων μεγαλουπόλεων συμβάλλουν σε φαινόμενα εκτοπισμού, αλλά και στην αναπαραγωγή μιας συνθήκης «περιβαλλοντικής αδικίας» (environmental injustice), η οποία επέρχεται από ένα μοντέλο ανάπτυξης, του οποίου το περιβαλλοντικό κόστος και τα οφέλη είναι άνισα καταμεμημένα. Τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα, η εργατική τάξη και οι ευάλωτοι πληθυσμοί καλούνται να πληρώσουν το κόστος του εκτοπισμού και της διαβίωσης σε συνθήκες συνεχούς περιβαλλοντικής υποβάθμισης, την ίδια στιγμή που τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και η αστική τάξη απολαμβάνουν τα κέρδη, αλλά και την πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας περιβαλλοντικούς πόρους (Swyngedouw and Heynen, 2003).

Επιπρόσθετα, οι σύγχρονοι μετασχηματισμοί της αστικοποίησης παίζουν σημαντικό ρόλο στην απορρόφηση των πλεοναζόντων κεφαλαίων με βασικό όμως τίμημα τη δημιουργία εντεινόμενων ανισοτήτων και παράλληλων αποκλεισμών, αλλά και την αποστέρωση των πληττόμενων στρωμάτων από κάθε δικαίωμα σε αυτή τη διαδικασία.

Ως εκ τούτου, η *έννοια του δικαιώματος στην πόλη* επανέρχεται στο προσκήνιο φέρνοντας και μία περιβαλλοντική διάσταση, ενώ συμπυκνώνεται σε μία σειρά

από ερωτήματα: Ποιος έχει το δικαίωμα να βρίσκεται στον ένα ή στον άλλο χώρο; ποιος έχει το δικαίωμα να καθορίζει τις ιδιότητες της ζωής στα αστικά κέντρα και την πρόσβαση στους φυσικούς πόρους της πόλης; Ποιος σχεδιάζει τη ζωή της γειτονιάς ή τα αναπτυξιακά έργα και τελικά ποιος καθορίζει το πόσο δυστοπικό ή όχι θα είναι το μέλλον για τους κατοίκους των αστικών περιοχών;

Τόσο για τον Lefebvre (1996) που το πρωτοδιατύπωσε, όσο και για άλλους θεωρητικούς που το επικαλούνται, το «δικαίωμα στην πόλη» αφορά στην ενεργό αναδιοργάνωση και στον μετασχηματισμό του αστικού χώρου, έτσι ώστε αυτός να εξυπηρετεί τις καθημερινές, ζωτικές ανάγκες των κατοίκων του. Ωστόσο αποτελεί κάτι πολύ παραπάνω από μία απλή διατύπωση για μία πιο δίκαιη αναδιανομή πλούτου ή για την εξασφάλιση της ατομικής πρόσβασης στους πόρους, στα αγαθά και τις υπηρεσίες που προσφέρει η πόλη. Εκφράζεται κυρίως ως ένα συλλογικό παρά ένα ατομικό δικαίωμα το οποίο συνιστά ταυτόχρονα *κραυγή* και *αίτημα* (Lefebvre, 1996).

Επαναπροσδιορίζοντας ένα τέτοιο δικαίωμα σήμερα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η *κραυγή* έρχεται ως απάντηση στον υπαρξιακό πόνο των πολλαπλών κρίσεων που διαμορφώνουν έναν ακόμη πιο άνισο και ταξικά πολωμένο αστικό χώρο και που καθιστούν την καθημερινή ζωή στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις αβίωτη, αλλά και αποξενωμένη από τη φύση. Ταυτόχρονα, στο βαθμό που οι κυρίαρχες αφηγήσεις προδιαγράφουν το μέλλον ασφυκτικά κλειστό, το οποίο *αίτημα* δεν μπορεί παρά να αφορά τη ριζοσπαστική αναζήτηση εναλλακτικών μορφών συγκρότησης της αστικής ζωής κόντρα σε όποια νομοτελειακή θεώρηση για την αναντίρρητη αστική εξέλιξη της ανθρωπότητας. Στο δε βαθμό που οι σύγχρονοι μετασχηματισμοί της αστικοποίησης παίζουν κεντρικό ρόλο στην αναπαραγωγή του ίδιου του καπιταλισμού, αντιλαμβανόμαστε ότι η διεκδίκηση εναλλακτικών δρόμων διαμόρφωσης *των τρόπων με τους οποίους δημιουργούνται και αναδημιουργούνται οι πόλεις μας*

(Χάρβεϊ, 2013: 39), δεν μπορούν παρά να βρίσκονται σε μία αντικαπιταλιστική κατεύθυνση. Πολύ δε περισσότερο, οφείλουν να διεκδικούν το χώρο της πόλης ως τόπο πραγμάτωσης μιας συλλογικά

παραγόμενης, ανανεωμένης αστικής συνθήκης, απαλλαγμένης από τους αποκλεισμούς της καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά και από τους χώρους και χρόνους αλλοτρίωσης που αυτή παράγει. **T**

b

- Anguelovski, I., Connolly, J., Brand, A.**, 2018. From landscapes of utopia to the margins of the green urban life: For whom is the new green city? *City* 22, 417–436. <https://doi.org/10.1080/13604813.2018.1473126>
- Anguelovski, I., Connolly, J.J., Garcia-Lamarca, M., Cole, H., Pearsall, H.**, 2019. New scholarly pathways on green gentrification: What does the urban 'green turn' mean and where is it going? *Prog. Hum. Geogr.* 43, 1064–1086. <https://doi.org/10.1177/0309132518803799>
- Dooling, S.**, 2009. Ecological Gentrification: A Research Agenda Exploring Justice in the City. *Int. J. Urban Reg. Res.* 33, 621–639. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2009.00860.x>
- European Commission**, 2023. €6 billion of NextGenerationEU green bonds. Eur. Comm. - Eur. Comm. URL https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1926 (accessed 4.24.23).
- Glass, R.**, 1964. *London; Aspects of Change*, Ruth Glass And Others. University College, London.
- Harvey, D.**, 1989. From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geogr. Ann. Ser. B Hum. Geogr.* 71, 3–17. <https://doi.org/10.1080/04353684.1989.11879583>
- Kaika, M.**, 2017. 'Don't call me resilient again!': the New Urban Agenda as immunology ... or ... what happens when communities refuse to be vaccinated with 'smart cities' and indicators. *Environ. Urban.* 29, 89–102. <https://doi.org/10.1177/0956247816684763>
- Lefebvre, H.**, 1996. The Right to the City, στο: Kofman, E., Lebas, E. (Eds.), *Writings on Cities*. Blackwell Publishers Ltd.
- Ley, D.**, 1994. Gentrification and the Politics of the New Middle Class. *Environ. Plan. Soc. Space* 12, 53–74. <https://doi.org/10.1068/d120053>
- Ley, D.**, 1986. Alternative Explanations for Inner-City Gentrification: A Canadian Assessment. *Ann. Assoc. Am. Geogr.* 76, 521–535. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1986.tb00134.x>
- Mack, E., Wrase, S.**, 2017. A Burgeoning Crisis? A Nationwide Assessment of the Geography of Water Affordability in the United States. *PLOS ONE* 12, e0169488. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0169488>
- Marcuse, P.**, 1985. Gentrification, Abandonment, and Displacement: Connections, Causes, and Policy Responses in New York City. *Urban Law Annu.* 28.
- Quastel, N.**, 2009. Political Ecologies of Gentrification. *Urban Geogr. - URBAN GEOGR* 30, 694–725. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.30.7.694>
- Safransky, S.**, 2014. Greening the urban frontier: Race, property, and resettlement in Detroit. *Geoforum* 56, 237–248.
- Smith, N.**, 1987. Gentrification and the Rent Gap. *Ann. Assoc. Am. Geogr.* 77, 462–465.
- Swindells, K.**, 2022. Income in US cities is most unevenly distributed in a decade. *City Monit.* URL <https://citymonitor.ai/neighbourhoods/us-income-inequality-cities-revealed> (accessed 4.18.23).
- Swyngedouw, E., Heynen, N.**, 2003. Urban Political Ecology, Justice and the Politics of Scale. *Antipode* 35, 898–918. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2003.00364.x>
- UN HABITAT**, 2022. *World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities*.
- Zukin, S.**, 1982. Loft living as 'historic compromise' in the urban core: the New York experience. *Int. J. Urban Reg. Res.* 6, 256–267. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1982.tb00577.x>
- Ανδρίτσος, Θ., Βελεγράκης, Γ.**, 2020. Χώροι και τόποι της πανδημίας: Βιώσιμα και αβίωτα μέλλοντα. *Τετράδια Μαρξισμού* 69–84.
- Βουρεκάς, Κ.**, 2020. Όσα παίρνει ο άνεμος... του κέρδους. Εφημερίδα ΠΡΙΝ, 11/06/2020
- Έγγκελς, Φ.**, 2012. Για το ζήτημα της κατοικίας. Σύγχρονη Εποχή.
- Λεοντίδου, Λ.**, 2004. Μετανεωτερική Αστική Διακυβέρνηση: από την Πολεοδομική στην Επικειρηματική Πόλη, στο: *Πόλη και χώρος από τον 20ό στον 21ο αιώνα, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό*. ΕΜΠ – Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – ΣΕΠΟΧ, Αθήνα, pp. 287–298.
- Μπαλαμπανίδης, Δ., Παπατζάνη, Ε., Πέττας, Δ.**, 2017. Η Αίρηνη βραχυπρόθεσμη μίσθωση ακινήτων στην πόλη της Αθήνας και οι πολλαπλές επιπτώσεις της. Προκαταρκτική παρουσίαση μιας έρευνας σε εξέλιξη. Παρουσιάστηκε στο συνέδριο «ΑΤΤΙΚΗ ΣΕ ΚΡΙΣΗ», του Τμήματος Αττικής του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ), Αθήνα.
- Πρέπη, Α.**, 2016. *Το φαινόμενο gentrification: ερμηνεία και ανάλυση*. Αριστερή Κίνηση Εργαζόμενων Αρχιτεκτόνων. URL <https://akea2011.com/2016/10/29/tofenomenogentrification/> (πρόσβαση 4.19.23).
- Χάρβεϊ, Ν.**, 2013. *Εξεγερμένες πόλεις, από το δικαίωμα στη πόλη στην επανάσταση της πόλης*. ΚΨΜ.